

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

I. Uluslararası
AHMED ZİYAÜDDİN
GÜMÜŞHANEVÎ
Sempozyumu

03-05 Ekim 2013 - GÜMÜŞHANE

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN

Doç. Dr. Ali KUZUDİŞLİ

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları

“Tarikaten Nakşî, Meşreben Şâzelî” Ahmed Ziyaüddîn Gümüşhanevî ve Şâzeliyye Tarikatı

Ahmet Murat ÖZEL*

Özet

Gümüşhanevî, Nakşbendiyye-Hâlidîyye tarikatının bir şeyhidir. Bununla birlikte şeyhi Ahmed el-Ervâdî'den aldığı ilim ve tasavvuf icazetin de bir çok başka tarikattan da irşad için icazeti ve izni bulunmaktadır. Bu tarikatlardan biri de Şâzeliyye'dir. Ama bu noktada dikkat çeken husus, onun kendisini “tarikaten Nakşî, meşreben Şâzelî” sayarak, bu iki tarikatı tasavvufi hayatının ve perspektifinin merkezine yerleştirmesidir. Gümüşhanevî'nin eserlerinde Şâzelî kaynaklarının izi sürüldüğü taktirde, dikkat çekici biçimde onun bu kaynakları yoğun olarak kullandığı görülmektedir. Yine kimi meşhur olarak bilinegelen ama kimi de sınırlı bir meraklı çevresince bilinebilecek olan bazı Şâzelî şeyhlerine ve müelliflerine eserlerinde yer vermiştir. Bu atflar bazen o kadar yoğunlaşmaktadır ki, sayfalar boyunca sadece Şeyh Şâzelî'den alıntılara yer verebilmektedir. Bu atflar ve alıntılardan hareketle Şâzeliyye tarikatının temel nitelikleri, usûl ve adabının başlıca yönlerine dair bilgi alınabilmekte, böylece Gümüşhanevî'nin kendisi de Şâzeliyye literatürü açısından bir kaynağa dönüşmektedir. Meselâ onun, çok geniş bir dua ve hizb derlemesi olup, Şâzelî şeyhlerine ait hizb ve dualarla başlayarak, onlarca Şâzelî dua, münacat ve hizbine yer veren Mecmûatü'l-ahzâb adlı eseri önemli bir Şâzelî kaynağı niteliğindedir.

Gümüşhanevî, sık sık Şâzeliyye ile Nakşbendiyye arasında da benzerlikler ve yakınlıklar kurmaktadır. Bu benzerliklere yakından bakılması, karşılaştırmalı tarikat çalışmaları açısından da ilginç sayılabilir niteliktedir. Sonuç olarak Şâzeliyye tarikatı bu büyük Nakşî şeyhinin tasavvuf anlayışını ve zevkini derinden etkilemiştir. Tebliğimiz bu ilişkinin boyutlarını gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır.

Giriş

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî gerek yüz on altı halifesiyle¹ ve gerekse kitapları, dersleri ve kendisinden sonraki yüzyıl boyunca İstanbul merkezli bir etki sürekliliğiyle 19. yüzyılın en önemli Türk şeyhlerinden biridir. Gümüşhanevî'nin ilmi kişiliği özellikle ve öncelikle “hadis” disiplininde temerküz etmekle birlikte², “kelâm” üzerine verdiği eserler de dikkat çekicidir.

Ama bunlar yanında Gümüşhanevî'yi bir tasavvuf tarihçisi ve tasavvuf nazariyatçısı olarak belirgin kılan eserler de ayrıca önemlidir. Bu son kalemdeki eserleri, denediği metod ve yaklaşımlarla bu alanda yenilikler içermektedir. Gümüşhanevî, bu türden eserlerini, farklı bir çok tarikattan icazetlere sahip olmanın zenginliği ve böylece kendisini bu kadar farklı tarikatın ve geleneğin kaynaklarına açabilen ilgi genişliğiyle verebilmiştir.

Gümüşhanevî'nin asıl tarikatı, kendisiyle şöhret bulduğu, eserlerine hakim olan perspektifi kendisinden temin ettiği Hâlidî Nakşbendiliğidir. Ona göre müridi tevhide ulaştıran en

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi.

1 Halifeleri hakkında bkz: Mustafa Fevzî, *Hediyetü'l-hâlidîn fi menâkıbı kutbu'l-ârifin Mevlânâ Ahmed Ziyaüddin b. Mustafâ el-Kümüşhânevî*, İstanbul (?) 1313, s. 88 vd.

2 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Aydoğdu, Rukiye, *19. Yy. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî Özelinde-*, yayınlanmamış yl. tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara 2008; Aydın, Abdullah, “Bir Hadisçi Olarak Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî”, *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, Haz.: Necdet Yılmaz, Seha Yay., İstanbul, 1992, s. 61-72.

kısa, en kolay, en sağlam yol Nakşbendiyye'dir.³ Esasta “letaif” merkezli bir tarikat usûlünü benimsemiş olması⁴, hafî zikre çağırması⁵, rabitayı telkin etmesi⁶, teveccüh⁷, nefy-i isbât zikri⁸, hatm-i hâce⁹ gibi apaçık Hâlidî-Nakşbendî olan temrinleri talim etmesi, onun başka bütün silsilelerden önce Hâlidî-Nakşbendî silsilesine bağlı olması sonucunu doğurmalıdır. Zaten Gümüşhanevî'nin kendisi de tarikatının Nakşbendiyye olduğunu söylemiştir. Ama bununla birlikte, Nakşbendiyye dışında kendisini açıkça ve “meşreben” ifadesiyle nispet ettiği tarikat Şâzeliyye'dir.¹⁰

Onun Şâzeliyye ile irtibatı öncelikle, Şeyhi Ahmed b. Süleyman et-Trablusî el-Hüseynî el-Ervâdî'den (ö. 1275/1858) aldığı Şâzeliyye icazeti vesilesiyledir. Ervâdî, bir çok ilimde yetkin bir alim olması¹¹ yanında Ekberiyye, Rifâiyye, Düsûkiyye, Ahmediyye, Halvetiyye, Kâdiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye, Çeştiyye, Hâlidiyye ve başka bazı tarikatlardan icazetli bir şeyhtir.¹² Ervâdî, Şâzeliyye icazetini, aynı zamanda kendisinden hadis dersi aldığı¹³Allâme Şeyh Ömer Feyzî eş-Şazelî en-Nakşbendî'den almıştır.¹⁴ Gümüşhanevî de bu tarikatlardan icazetini yine şeyhi Ervâdî'den almıştır.¹⁵

Gümüşhanevî'nin bu icazetinin gereği olarak müridlerine verdiği eğitimde Şâzeliyye usûl ve erkanını kullanıp kullanmadığını, kullandıysa ne oranda ve hangi biçimlerde kullandığını tespit etmek güç olmakla birlikte bazı tahminler ve tespitlerde bulunmak mümkündür. *Câmiu'l-usûl* ve *Mecmûâtül-ahzâb* adlı kitaplarında Şâzeliyye literatüründen önemli miktarda alıntılar yapmıştır. Zaten bir hizb ve dua antolojisi olan *Mecmûâtül-ahzâb*'ın birinci cildinde, geride hizbleri dışında eser bırakmamış olan¹⁶ Şeyh Şâzelî'nin ahzabını toplaması yanında, *Câmiu'l-usûl*'ünde de Şâzelî büyüklerine sıkça atıfta bulunmuştur. Bunların yanında, Trabzonlu Hafız Esad Efendi'ye (ö.1914) de Şâzeliyye usûlü üzere icazeti verdiği rivayet edilmekle birlikte kanaatimizce bu rivayet doğru değildir.¹⁷

3 Ahmed [Ziyaüddin Gümüşhanevî] en-Nakşbendî el-Hâlidî, *Câmiu'l-usûl fi'l-evliyâ et-Turuku's-süfiyye*, tahk.: Edib Nasrullah, *Müessesetü'l-intişârî'l-arabî*, Beyrût 1997, II/23, 25.

4 Gümüşhanevî, age., II/108;age., I/62 vdd.

5 Mesela bkz. age., II/334 vd.

6 Mesela bkz. age., I/209 ve II/223.

7 Mesela bkz age., II/224.

8 Age., I/64 vd.

9 Mesela bkz age., II/256.

10 Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, *Levâmiu'l-ukûl min şerhi râmûzi'l-ehâdis*, Mektebetü's-sana'î, İstanbul, h. 1292-1294, I/30. Bir Nakşbendî şeyhi olan Gümüşhanevî'nin, Şâzelî meşreblığı üzerine bilebildiğimiz kadarıyla ilk eğilen, Gümüşhanevî'yi ve mektebini ele aldığı çalışmasında bu konuya müstakil bir yer açan Prof. Dr. İrfan Gündüz olmuştur. Çalışmasının ilgili bölümünde Şâzeliyye'nin ayırt edici özellikleri olarak ilim, zühd, melâmet ve dünyadan yüz çevirme anılmış, ardından bu özelliklerle Gümüşhanevî'nin yöntem ve anlayışı arasında irtibatlar kurulmuştur. Bkz. Gündüz, İrfan, Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin (ks) Hayatı- Eserleri- Tarikat Anlayışı ve Hâlidiyye, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, s. 45 vd

11 Gümüşhanevî onun için “zamanının en alimiydi” der. Bkz.age., II/139. “Trablus Müftüsü” lakabıyla şöret bulmuş olan Ervâdî, fıkıh, tefsir, tasavvuf, hadis gibi temel dinî ilimler yanında mantık, meânî, astronomi, şiir alanında da yetkin bir alimdir. Bkz. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *İrğâmü'l-merîd fi şerhi'n-nazmi'l-atîd li tevessülü'l-mürîd*, Dâru'kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 2004, s. 91; Mustafa Fevzi, age., s. 27. Ervâdî hakkında detaylı bilgi için bkz. Gündüz,age., s. 38 vd.

12 Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî, *el-Münteka'l-müfîd mine'l-akdi'l-ferîd fi uluvvi'l-esânîd*, Dâru'kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 2004, s.121-122. Bu neşir Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin (ö. 1951) özet ve derlemesi esas alınarak yapılmıştır (age., s. 123). Bu eser Ervâdî'nin ve onun, müridi Gümüşhanevî'yi iznil kıldığı ilim ve tarikat senedlerini içermektedir. Bu icazetnamenin bazı farklılıklarla bir versiyonu için bkz. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar/00550.

13 el-Ervâdî, age., s. 121.

14 el-Ervâdî, age., s. 122.

15 Kevserî, age., s. 95. Ayrıca Kevserî, özetleyip derleyerek aktardığı ve yukarıda bahsi geçen icazetin sonuna şu kaydı düşmüştür: “(Bu icazetnamenin) aslının muhtevasını şeyhimiz, 1329 yılında vefat eden Şeyh Hasan b. Abdullah el-Kastamonî'den rivayet etmekteyim. O da müelliften (Ervâdî'den) ve Ervâdî'nin tilmizi, Râmûzü'l-Ehâdis sahibi, Ervâdî'nin icazetinden özetlediği kendi icazetinin muhtevasıyla onu mezun kılan Şeyh Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'den rivayet etmiştir.” Bkz. el-Ervâdî, age., s. 123.

16 İbn Atâullah el-İskenderî, *Letâifü'l-Minen fi menâkıbî's-şeyh Ebi'l-Abbâs el-Mursî ve şeyhihi's-Şâzelî Ebi'l-Hasan*, thr. Halil el-Mansûr, Beyrut 2005, s. 6.

17 Prof. Dr. İrfan Gündüz mezkur eserinde böyle bir rivayet aktarır ve bu rivayetin kaynağı olarak Ebül'ulâ Mardin'in Huzur

Biz bu çalışmamızda, bu ön tespitlerden hareketle Gümüşhanevî'nin Şâzeliyye ile alakasının boyutlarını belirlemeye çalışacağız.

Gümüşhanevî'nin Eserlerindeki Şâzeliyye Kültürü

a) Başvurduğu Şâzelî Kaynaklar:

Gümüşhanevî'nin başvurduğu eserlere bakılırsa onun Şâzeliyye literatürünün temel eserlerini tanıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca zaten, aşağıda ismi geçecek olan bu eserlerin hemen hepsi bugün Türkiye kütüphanelerinde yazma nüshalarına rastlanan türdendir. Yanı sıra, Gümüşhanevî bu eserlerden, İbn Atâullah el-İskenderî'nin (ö. 1309) *et-Tenvîr fî İskâtı't-tedbîr*¹⁸ ve diğer eserleri ile Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'nin (ö.1259) ahzabı gibi bazılarına dair icazeti vardır.¹⁹

Gümüşhanevî, Nakşbendiyye tarikatı başta olmak üzere, diğer bazı tarikatların usûllerine, adabına ve genel olarak tasavvuf terminolojisine dair bir eseri olan *Câmiu'l-usûl*'de, konu ettiği tarikatlar hakkında detaylı bilgi için başvurulmasını salık verdiği eserlerin, araştırmasında kullandığı kaynaklar (ın en azından bir kısmı) olduğunu düşünmek doğaldır. Bu kaynaklardan, Şâzeliyye için olduğunu söyledikleri şunlardır: *Mefâhiru'l-aliyye, el-Kevâkibü'z-zâhire, el-Menakıb* ve *el-Vâridât*.²⁰ Bu kaynaklardan tam adı *el-Mefâhiru'l-aliyye fî'l-meâsiri's-şâzeliyye* olan *Mefâhiru'l-aliyye*,²¹ Ahmed b. Muhammed b. İyyâd'a (ö.1153/1739) ait bir eser olup kendisinden önceki Şâzelî kaynaklarını derlemesi, yorumlaması ve tasnif etmesi bakımından kullanışlı bir kaynaktır.²² Bu kaynaklardan *el-Kevâkibü'z-zâhire* ise Ebu'l-fadl Abdülkâdir b. el-Hüseyn b. Muğayzî eş-Şâzelî'ye (d. 865/1460) aittir. Eser Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyada ve yakaza hâlinde görmek, keramet, evliya ve kısımları, tasavvuf ilminin doğuşu, Şâzelî ve tarikatı, lüdünnî ilmi vb konulardan bahsetmektedir.²³ *Vâridât* olarak bahsedilen eser ise erken dönem Şâzelî şeyhlerinden biri olan, Ali Vefâ'ya (ö.807/1405) ait *el-Vâridâtü'l-ilâhiyye* olabilir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshasına tesadüf edilmesi de, onun İstanbul ilim ve tasavvuf çevrelerine bütünüyle yabancı olmadığını düşündürmektedir.²⁴ Bununla birlikte eseri incele-

Dersleri eserini gösterir (Gündüz, age., s. 161). Mardin'in yer verdiği özgeçmişte ilgili kısım şöyledir: "[Es'ad Efendi] Tarikatı Şâzeliyye'den Gümüşhaneli Şeyh Ahmed Ziyaüddin Efendiden Tarikatı Nakşibendiyye Halidiyye'den hilâfet aldı." (Huzur Dersleri, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1966, c. II-III/355). Mardin, Trabzonlu Hafız Es'ad Efendi'nin özgeçmişinin sonunda, "Hal tercümesi, İbnül Emin Mahmut Kemal İnal'ın "Son Hattatlar" adlı eserinden, sah. 195 ten alınmıştır." der (a.y.). İlgili yerler İbnülemin'in eserindeyse şöyledir: "Tarikatı Şâzeliyyeden ve Gümüşhaneli Şeyh Ahmed Ziyaüddin Efendi ve Kasım Küfrevînin büyük babası merhumlardan tarikatı Nakşibendiyye Halidiyyeden hilâfet aldı." (İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, Son Hattatlar, 2. b., M.E.B. Devlet Kitapları, İstanbul 1970, s. 199) İbnülemin'in ifadelerinden, virgül farkıyla anlaşılan husus, Es'ad Efendi'nin hem Şâzeliyye, hem de iki ayrı Halidiyye icazetine sahip olduğudur. Şâzeliyye icazetinin Gümüşhanevî'den olduğu bu metinden çıkarılmamaktadır. Aksi takdirde, "Gümüşhanevî'den, Şâzeliyye ve Hâliyye icazeti aldı." denirdi. Es'ad Efendi, 1902'de Hacca gitmiştir. (A.y.) Anadolu'da pek yaygın bir tarikat olmayan Şâzeliyye'ye ait icazetini bu seyahat sırasında almış olması ihtimaller arasındadır.

18 İskenderî'nin en önemli eserlerinden biridir. Kitap boyunca, temelde tevekkül, tefviz, iskât-ı tedbir merkezli bir tasavvuf ve dünya görüşünü anlatır. Yakınlarda yapılan bir baskısı için bkz. *et-Tenvîr fî İskâtı't-tedbîr*, thr. Halîl el-Mansûr, Beyrut 1998.

19 el-Ervâdî, age., s. 118.

20 Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, I/16 vd.

21 Bu esere ismen yaptığı bir atf için bkz. Age., II/40.

22 Gümüşhanevî bu eseri yoğun olarak kullanmıştır. Bu eserden isim vermeden yaptığı iktibaslardan sadece birkaçı için krş. *Câmiu'l-usûl*, II/85-86 ve Muhammed b. İbrahim (aslında Ahmed b. Muhammed olmalı) İbn İyyâd, *el-Mefâhiru'l-aliyye fî'l-meâsiri's-şâzeliyye*, tahk.: Ahmed el-Mezîdî el-Hüseynî, *Dâru'l-kalemi'l-arabî*, Halep 2002, s. 177; *Câmiu'l-usûl*, II/93 vdd ve *Mefâhiru'l-aliyye*, s. 198 vd.; *Câmiu'l-usûl*, II/97-98 ve *Mefâhiru'l-aliyye*, s. 177 vd; *Câmiu'l-usûl*, II/181 ve *Mefâhiru'l-aliyye*, s. 61; *Câmiu'l-usûl*, II/191 ve *Mefâhiru'l-aliyye*, s. 172. Bunlar dışında bu eser Şâzelî hizblerinden bir çoğunu ihtiva eder. Bu yönüyle *Mecmûtü'l-ahzâb*'in da kaynaklarından biridir.

23 Bu eserden isim vermeden yapılan bazı alıntılar için krş. Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, II/41-42 ve *el-Kevâkibü'z-zâhire fî ictimâ'ül-evliyâi yakazaten bi seyyidi'd-dünyâ ve'l-âhire*, tahk.: Muhammed Seyyid Sultân, Ali Abdülhamîd İsâ, *Dâru cevâmiu'l-kelîm*, Kahire 1999, s. 211-212. Şemseddin el-Hanefî'den aktardığı, "Şâzeliyye'nin üç hususiyeti vardır: Onlar daha levh-i mahfuzdan seçilmiştir; meczubluları (cezbede kalmaz ve) sahv haline döndürülür; kıyamete kadar kutup onlardan gelecektir." ifadeleri için bkz. *Câmiu'l-usûl*, II/191 ve *el-Kevâkibü'z-zâhire*, s. 217 ile *Mefâhiru'l-aliyye*, s. 172; *Câmiu'l-usûl*, II/41 ve *el-Kevâkibü'z-zâhire*, s. 220 vd.

24 Bkz. Es-Seyyid Ali Vefâ, *Kitâbu'l-vâridâtü'l-ilâhiyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa/01448.

memize rağmen Gümüşhanevî'nin eserlerinde bu esere yapılmış bir atfa rastlayamadık. Son olarak Gümüşhanevî “menâkıb” adıyla da bir kaynak zikreder. Bununla, genel anlamda Şâze-lyiye ricaliyle ilgili menkıbeler kastedilmiş olmalıdır. Çünkü hangi tarikat için hangi kaynaklara başvurduğunu dile getirdiği eserin mukaddimesinde, Kâdiriyye, Rifâiyye, Dusûkiyye, Ekberiy-ye, Mevleviyye, Kübreviyye, Halvetiyye, Celvetiyye, Bektâşiyye, Gazâliyye, Rûmiyye tarikatları için de kaynaklar arasında “menâkıb”ı zikreder.²⁵ Bununla birlikte, zaman zaman kütüphane kayıtlarında ve bazı kaynaklarda Menâkıbu Şehabeddîn olarak da anılan²⁶ İbn Ataullah el-İskenderî'ye ait olan *Letâifü'l-minen fî menâkıbı's-Şeyh Ebi'l-Abbas el-Mursî ve şeyhihi's-Şâzelî Ebi'l-Hasan*²⁷ isimli eserin de kastedilmiş olması uzak da olsa akla gelen bir ihtimaldir. Nitekim Gümüşhanevî'nin bu esere muhtelif yerlerde atflarda bulunduğu da görülmektedir.

Bunların yanında Gümüşhanevî'nin, Şâze-lyiye literatüründen başka bir çok kaynağı da bulunmaktadır. Bunlardan biri Şeyh Şâzelî hakkındaki ilk kaynaklar arasında yer alan Muhammed ibnü's-Sebbâğ el-Kâsım el-Himyerî'ye (ö. 724/1324 veya 733/1333) ait olan *Dürretü'l-es-râr ve tuhfetü'l-ibrâr* adlı eserdir. Gümüşhanevî, Şâzelî'nin hilyesinden bahsettiği bir yerde bu eserden isim vererek alıntı yapar.²⁸

*İcâzetnâmesi'*nden, İbn Atâullah el-İskenderî'nin “*et-Tenvîr fî İskâtî't-tedbîr* ve bütün te-lifâtını” okuyup okutma icazetine sahip olduğunu anladığımız²⁹ Gümüşhanevî, İskenderî'nin bazı eserlerine ismen atıfta bulunur. Bunlardan özellikle *Hikem*'den alıntı yapar.³⁰ *Hikem*'in sadece kendisi değil, şerhleri de onun ilgi alanına girmiştir. Zaten aynı *İcâzetnâme*'den, bu şerhlerden biri olan, Muhammed b. İbrahim b. Abbâd er-Rundî'nin (ö. 792/1390) şöhretli şer-hi *Ğaysü'l-mevâhibi'l-aliyye fî şerhi'l-hikemi'l-atâiyye*'yi okuduğunu ve okuttuğunu anlamak-tayız.³¹ *Hikem*'de geçen, “Allah karşısında huzur hâlinde olmaman sebebiyle zikri terk etme, çünkü zikirden gafil olmak, zikir esnasında ondan gafil olmaktan daha kötüdür.”³² sözü bağla-mında isim vermeden ve “*el-Hikemü'l-atâiyye*'nin şerhlerinden biri” diyerek bir şerhe atıfta bulunur. Gümüşhanevî'nin kaynağı, mezkur hikmetin şerhinde, zikrin hakikatinin gafleti uzak-laştırmak olduğu ve bunun da dille zikir ve kalple (*cînân*) zikir gibi mertebeleri bulunduğunu ifade eder. Dille zikrin Kitap ve Sünnet'te delilleri bulunmaktadır. Kalple zikre ulaşabilmek için dille zikre devam etmek gerekir. İkinci mertebe olan kalple zikir, Nakşbendiyye'de ilk adımda uygulanır. Bu uygulama onlara hastır ve ancak onlardan öğrenilir.³³ Yine “*el-Hikemü'l-atâiyye* şarihlerinin büyüklerinden biri”nden “Hazreti Hâce Bahâüddin en-Nakşbendî [ö.791/1389]

25 Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, I/16, 17.

26 Msl. bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Demirbaş no:BY945/1, 176 vr.

27 Bu eser İskenderî'nin kendi şeyhi Ebu'l-Abbas el-Mursî ve şeyhinin şeyhi Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'nin sözlerini, menkıbelerini, temel görüşlerini anlatan bir menkıbe kitabı olması sebebiyle Şâze-lyiye ile ilgili ilk kaynak olması bakımından önemlidir.

28 Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, II/39. Bu eserden isim vermeden yaptığı başka alıntılar da vardır. Bu türden alıntılara sadece bir kaç örnek için karşılaştırdınız: *Câmiu'l-usûl*, I/107 ve İbnü's-Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr ve tuhfetü'l-ibrâr*, (el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs yayınevi, Kahire 2001), s. 110; *Câmiu'l-usûl*, I/130 ve *Dürretü'l-esrâr*, s. 113; *Câmiu'l-usûl*, I/139 ve *Dürre-tü'l-esrâr*, s. 112; *Câmiu'l-usûl*, s. 137 ve *Dürretü'l-esrâr*, s. 118.

29 el-Ervâdî, age., s. 118.

30 İskenderî'nin, “Varlık bütünüyle zulmettir. Onu aydınlatan/nurlandıran Hakk'ın ondaki zuhurudur. (...)” hikmeti buna örnek-tir. Bkz. Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, II/310. Krş. Nwyia, Paul, *Ibn 'Ata' Allah et la naissance de la confrerie sadilite*, Beyrut 2007, s. 91. Bu eser İskenderî'nin başyapıtı olan *Hikem*'in tahkikli bir neşrini de içermektedir. Biz çalışmamız boyunca “İskenderî, *Hikem*” şeklindeki atflarımızda bu eseri kastettik.

31 el-Ervâdî, age., s.118.

32 İskenderî, *Hikem*, s.107.

33 Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, II/89-90. Bu ifadelerin hangi kısımları kastettiği şerhe aittir, hangi kısımları Gümüşhanevî'nin kendi görüşüdür, bu pek anlaşılmamaktadır. Bu açıklamayı “bu haliyle” mezkur sözün şerhinde, İbn Abbad en-Nifferî'nin, *Ğaysü'l-mevâhibi'l-aliyye fî şerhi'l-hikemi'l-atâiyye*, (Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk 2007); Ahmed Zerrûk'un *el-Hikemü'l-atâiyye bi şerhi'l-ârif billâh eş-Şeyh Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed eş-Şehîr bi'z-Zerrûk*, (Beyrût 2008); İbrahim b. Mahmud el-Mevâhibî el-Aksarî'nin *İhkâmü'l-hikem fî şerhi'l-hikem*, (Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût 2008); Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe'nin *İkâzu'l-himem fî şerhi'l-hikem*, (b.y., t.y.), Abdullah eş-Şerkâvî'nin *Şerhu Şeyhi'l-islâm Abdullah eş-Şerkâvî al'l-Hikemi'l-atâiyye*, (Kahire 1939) isimli şerhlerinde bulamadık. Bununla birlikte gafletle bile olsa dille yapılan zikrin süreç içinde kalple zikre götürdüğüne dair açıklamaya rastlamak mümkündür. Bkz. İbn Abbad en-Nifferî, age., I/148.

kuddise sirruhu demiştir ki: Allah’a en yakın yol vücudun nefyi yoludur” iktibasını yapar.³⁴

İskenderî’ye ismen yaptığı bir başka atf, müridin keramete itibar etmemesi gerektiğine dair bir öğüt içerir.³⁵ Yine Şâzelî yolunun her müridin meşrebi doğrultusunda sülûke izin verdiği, müritlerin mesleklerini ve dünyalık işlerini bırakmadan eğitimi sürdürmelerini gerekli kıldığına dair İskenderî’nin *Letâifü’l-minen* adlı eserine isim vererek atıfta bulunur.³⁶

Gümüşhanevî’nin başvurduğu bir başka Şâzelî kaynağı, İbrahim (b. Mahmud) el-Mevâhibî eş-Şâzelî’nin (öl. 908/1502)³⁷ Kitâbü’t-tefrîd bi zabti kavâidi’t-tevhîd³⁸ adlı eseridir. Bu esere, zikir esnasında oturma adabıyla ilgili olarak atıfta bulunur.³⁹

Yine Gümüşhanevî, eserlerine dair okuma-okutma icazeti olduğunu belirttiği⁴⁰ Şâzelî meşayihından Abdülvehhab b. Ahmed eş-Şa’rânî’nin (ö.973/1565)⁴¹, et-Tabakât⁴² ile (Kitâbu’l-)Mîzân⁴³ adlı eserine genel olarak tarikatlar ve veliler hakkında bilgi edinmek için başvurulabilecek eserler bağlamında⁴⁴, el-Medâric⁴⁵ adlı eserine intisabın gerekliliği ve bir silsileye ait olmanın lüzumu bağlamında⁴⁶ ve yine aynı müellifin el-Envâru’l-kudsiyye⁴⁷ adlı eserine de başka bir yerde aşağı yukarı aynı bağlamda atıfta bulunur.⁴⁸ Şarani’nin *el-Cevâhir*⁴⁹ eserine zikrin işlevi bağlamında atıfta bulunurken⁵⁰, el-Ecvibetü’l-merziyye⁵¹ eserine İzz b. Abdüsselam’ın, fakihler için tasavvufun gerekliliğine dair sözleri bağlamında atıfta bulunur.⁵²

Gümüşhanevî’nin eserlerinde ayrıca, “Şâzeliyye kitaplarında (geçer)” kaydıyla yaptığı atıflar da bulunmaktadır. Bunlardan biri zikrin havâtır üzerindeki etkisi üzerinedir: “Mürid, Fâtiha Suresi’ni 11 kez okur sonra, “Ya Rabbi, sen Allah’sın, bana ‘Lâ ilâhe illallah’ı bilmeyi kolaylaştır.” der. Ardından sesini alçaltarak, bir hâtır kendisine baskın olana kadar zikreder. Sonra da o havâtır uzaklaştırmaya yetecek kadar sesini yükseltir. Hâlâ o havâtır uzaklaşmazsa sesini yükselterek zikri sürdürür, daha önce geçtiği gibi istiğfar ve kıraata yönelir.”⁵³ Yine “Şâzeliyye kitaplarında (geçer)” ifadeleriyle yaptığı bir diğer atıfta da şeyhin vazifesine açıklık getirilmektedir.⁵⁴ Aynı ifadelerle yaptığı bir başka atf ise zikirle ilgili adaba dairdir. Bu hususta, beşi

34 Gümüşhanevî, *Câmiu’l-usûl*, II/202. Bu şerhin hangi kaynaktan olduğunu tespit edemedik.

35 Gümüşhanevî, *Câmiu’l-usûl*, II/183.

36 Gümüşhanevî, *Câmiu’l-usûl*, II/192; krş. İbn Atâullah el-İskenderî, *Letâifü’l-Minen*, s. 96-97.

37 Bu zat Kahire’de doğmuş ve vefat etmiştir. İsmindeki “mevâhibî” lakabını şeyhi Ebu’l-Mevâhib et-Tûnusî’ye (ö. 882/ 1447) nispetle almıştır. Yukarıda adı geçen Hikem-i Atâiyye şerhi dışında yine tasavvufî içerikli birkaç eseri de bulunmaktadır. Bkz. İbrahim b. Mahmud el-Mevâhibî el-Aksarâî’nin *İhkâmü’l-hikem fî şerhi’l-hikem*, s. 9-10.

38 Atf Efendi Yazma Eser Ktp., Nr. 2441/6.

39 Gümüşhanevî, *Câmiu’l-usûl*, II/97.

40 el-Ervâdî, age., s. 119.

41 Muhammed Ahmed Dernîka, *et-Tarikatü’s-şâzeliyye ve a’lâmühâ, el-Müessesetü’l-câmiyyeti li’l-dirâsâti ve’n-neşri ve’t-tevzi’*, Beyrût 1990, s. 122.

42 Tam ismi ve bir neşri için bkz.. *Levâkihu’l-envâr fî tabakâti’l-ahyâr*, tahk.: Abdurrahmân Hasan Mahmûd, Mektebetü’l-âdâb, Kâhire, c.1, 1993; c.2, 2001.

43 Tahk.: Abdurrahman Umeyre, 3 c., Âlemü’l-kütüb, Beyrût, 1989.

44 Gümüşhanevî, *Câmiu’l-usûl*, I/18.

45 Tam ismi: *Medâricü’s-sâlikîn ilâ rusûmi tarikî’l-ârifîn*, Kahire, taş baskı, ts. (Aktaran, Hayri Kaplan, “Şa’rânî”, *DİA*, 38/348.

46 Gümüşhanevî, age., II/142.

47 Tam ismi: *el-Envarü’l-kudsiyye fî ma’rifeti kavâ’idi’s-sufiyye*, tahk.: Taha Abdülbaki Surur, es-Seyyid Muhammed İydü’s-Şafi, Mektebetü’l-Maârif, Beyrut 1988.

48 Gümüşhanevî, age., II/197.

49 Tam ismi: *el-Cevâhir ve’d-dürer mimma estefâde seyidî Abdülvehhab eş-Şa’rânî min şeyhi seyidî Ali el-Havvâs*, thr. Abdül-latif Hasan Abdurrahman, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2005.

50 Gümüşhanevî, age., II/199.

51 Tam ismi: *el-Ecvibetü’l-merziyye anî’l-fukahâi ve’s-sûfiyye*, Süleymaniy Ktp., Şehid Ali Paşa, Nr. 1111.

52 Gümüşhanevî, age., II/200.

53 Gümüşhanevî, age., II/85-86. Burada kastettiği eser: İbn İyyâd, *el-Mefâhiru’l-aliyye fî’l-meâsiri’s-şâzeliyye*, s. 177.

54 Gümüşhanevî, age., II/87.

zikirden önce, on ikisi zikir sırasında ve üçü de zikirden sonra olmak üzere yirmi adab sayar.⁵⁵

Gümüşhanevî'nin isim vererek atıfta bulunmuş olmamakla birlikte, yararlandığını tahmin ettiğimiz ve örtülü göndermeler içeren bazı bölümler de bulunmaktadır: Mesela sûfiyenin yolu olan ruhun tasfiyesi ile elde edilen hakka'l-yakîn türündeki marifetin karşısında konumlandığı ve “mahsûsât ile perdelenmiş” olarak nitelediği “istidlâlî marifet” hakkındaki görüşleri, İskenderî'nin ve Şâzelî'nin konuyla ilgili görüşleriyle uyum içindedir.⁵⁶

Yine seyrü sülûk usûlüyle alakalı cari olan iki yoldan bahsettiği bir bölüm vardır: Buna göre, bu iki yoldan ilki, Hakk'ın daha ilk adımda görülmesi ve buna mebni olarak amele devam edilmesidir. Gümüşhanevî bu yolun Şâzeliyye ve Nakşbendiyye tarikatlarına ait olduğunu söyler. İkinci yol ise evvelemerde nefsin görüldüğü ve Hakk'ı onun üzerinden tanıyıp, bu bakışa uygun olarak amel etme yoludur. Bu yol da Gazâlî ve Sühreverdî'nin yoludur. İlk yolun ehli, “Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etme”yi salık verir, ikinci yolun ehli ise “Sen onu görmesen de o seni görmektedir.” ilkesini.⁵⁷ Gümüşhanevî'nin bu tespitlerinin kaynağı İskenderî'dir. İskenderî de aynı bahiste şöyle demektedir: İki yol vardır, birinde Hakk'ın rüyeti başta, ilk adımdadır, Allah'a doğru götüren amel ardından gelir. Bu Şâzelî yoludur. Diğeri de önce nefsi görmek ve sonra Hakk'ı rüyet, buna dair ameller yapmak. Bu da Gazâlî ve diğerlerinin yoludur.⁵⁸ Elbette, İskenderî'nin tespitinde Nakşbendiyye'ye herhangi bir atfa rastlamayız.

Şâzelî çevrelerini aşan bir etkiye sahip eserler olduklarını bilmekle birlikte, Gümüşhanevî'nin vaazlarında, bir Şâzelî şeyhi olan ve Şâzeliyye'nin Cezûliyye kolunun müessisi olan Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'nin (ö. 870/1465)⁵⁹ meşhur salavât tertibi Delâilü'l-hayrât'ını konu edindiğini ve yine bir Şâzeliyye müntesibi olan⁶⁰ Muhammed b. Saîd el-Bûsirî'nin (ö. 695/1296 [?]) Kasîde-i Bürde'sini de zaman zaman şerh ettiğini ekleyelim.⁶¹

Eserlerinde Şâzelî'ye ve Şâzelî Büyüklerine Atıflar

Gümüşhanevî'nin eserlerinde, Şâzelî'nin nesebini, tam adını, fiziksel özelliklerini, silsilesini saydığı bölümler⁶² dışında, sayılamayacak kadar çok yerde Şâzelî'ye atıflara, ondan yapılmış iktibaslara rastlanır. Bu atıflar çoktur ama dahası Gümüşhanevî'nin, ne Şâzelî'nin ismini ne de herhangi bir kaynağı anarak verdiği bazı bilgilerin kaynağı Şâzelî veya bir Şâzelî kaynağı da çikabilmektedir.⁶³ Dolayısıyla Gümüşhanevî'nin eserlerinde Şâzelî kaynakları görünenden daha fazla yer tutmaktadır.

Ayrıca Şâzelî'ye özel bir bakış atfeden ve Şâzelî'nin manevi dünyasının başka bazı velilerle mukayese ile tebellür ettiği kimi bölümler de bulunur. Bunlardan birinde Gümüşhanevî, “her bir velinin bir hususiyeti ve himmeti vardır” diyerek, Bahâeddin Nakşbend, Abdülkadîr Geylânî (ö.561/1166), Ahmed er-Rifâî (ö.578/1182) vb bir çok zevatın, manevi niteliklerini saydığı bir bağlamda, Şâzelî'nin ayırt edici manevi vasfı olarak “ilim” ve “varidat”ı zikreder: “Ve Ali

55 Gümüşhanevî, age., II/93 vdd. Burada isim verilmeden atıfta bulunulan kaynak: İbn İyyâd, age., s. 198 vd.

56 Gümüşhanevî, age., II/152. Krş. Özel, Ahmet Murat, *İbn Atâullah el-İskenderî'nin Tasavvuf Felsefesi, yayınlanmamış doktora tezi*, Selçuk Üniv. S.B.E., Konya 2012, s. 131 vdd.

57 Gümüşhanevî, age., II/181.

58 İbn Atâullah el-İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 145; İbn İyyâd, age., s. 61. Ayrıca krş.: “Tasavvufun aslı ihvan makamıdır ve bu da ikiye ayrılır: Biri diğerinin alternatifidir (bedel). Bu iki yol, “(İhvan) Allah'a onu görüyormuş gibi ibadet etmendir. Sen onu görmesen de o seni görmektedir.” (hadisinde aktarıldığı gibidir). Bunlardan ilki (onu görüyormuş gibi ibadet etmek) ariflerin makamıdır, ikincisi, bunun dışındaki makamlardır. Bunlardan ilki Şâzeliyye'nin ve onu izleyenlerin yoludur. İkincisi ise Gazâlî ve onu izleyenlerin yoludur. Bunlardan ilki daha kısadır (ekrab).” Ahmed (Zerrûk) b. Ahmed el-Burnusî el-Mağribî, *Kavâidü't-tasavvuf*, haz.: Mahmud Beyrûtî, Dimeşk 2004, s. 82.

59 Uludağ, Süleyman, “Cezûlî, Muhammed b. Süleyman”, *DİA*, 7/515-516.

60 Kaya, Mahmut, “Bûsirî, Muhammed b. Saîd”, *DİA*, 6/469.

61 Mustafa Fevzi, *Hediyetü'l-hâlidîn*, s.51.

62 Msl. Bkz. Gümüşhanevî, age., II/39, 44 vd; a.mlf., *Mecmûatü'l-ahzâb*, I/493.

63 Söz gelimi Gümüşhanevî'nin, herhangi bir kaynak göstermeden, “evliya ve büyüklerle oturup kalkmanın adabı”na dair sıraladığı dört madde (Câmiu'l-esrâr, I/130) birkaç kelimelik farklılıkla Şâzelî'ye aittir. Bkz. İbnü's-Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 113.

Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'ninki ilim ve varidat kuvvetidir"⁶⁴ Bu tespit akılda tutulmalıdır çünkü Gümüşhanevî'nin gözüyle Şâzelî'nin nasıl görüldüğü, Gümüşhanevî'nin kendisini "meşreben Şâzelî" saymasındaki etkili faktörlerden olmalıdır.

Yine bir Şâzelîyye şeyhi olan Şemsüddîn el-Hanefî'den (ö.847/1443) naklen, Abdülkadîr Geylânî'nin Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî ile mukayese edildiği bir bölümde, Hanefî'nin her iki velinin makamına da muttali olduğunu ve Şâzelî'nin makamının daha yüksek olarak gördüğünü kaydeder.⁶⁵ Ebu'l-Abbas el-Mursî'den (ö.686/1287) naklen, bu kez Şuayb Ebû Medyen (ö. 590/1193) ile Şâzelî'nin makamının mukayese edildiği bir bölümdeyse, Mursî'nin Ebû Medyen'le görüştüğü bir keşf anında, bizzat Ebû Medyen'in ağzından Şâzelî'nin kendisinden daha yüksek bir makamda olduğunu öğreniriz.⁶⁶ Bu nakiller, Gümüşhanevî'nin eserlerinde şöyle ya da böyle, Şâzelî'nin yüksek makamını teyit edici güçlü hatırlatmalar olarak karşımıza çıkar.

Onun eserlerinde Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî dışında rastlanan diğer Şâzelî büyüklerini topluca anmak gerekirse, şu isimleri sıralayabiliriz: (Şuayb) Ebu Medyen⁶⁷, Abdüsselam b. Meşîş (ö. 625/1228)⁶⁸, Ebu'l-Abbas (el-Mursî)⁶⁹, İzzeddin Abdüsselâm (ö.660/1262)⁷⁰, İbn Atâullah el-İskenderî, Muhammed İbnü's-Sebbâğ el-Kâsım el-Himyerî, Muhammed Vefâ (ö.1363)⁷¹ ve oğlu Ali Vefâ⁷², Şemsüddin el-Hanefî⁷³, Ebu'l-Mevâhib eş-Şâzelî el-Vefâî (ö. 882/1447)⁷⁴, Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî⁷⁵, Ahmed Zerrûk (ö. 899/1493)⁷⁶, İbrahim (b. Mahmud) el-Mevâhibî eş-Şâzelî (el-Aksarâî)⁷⁷, Şa'rânî, Ali el-Havvâs (ö.939/1533)⁷⁸, Ali ed-Derkâvî⁷⁹, Ömer (b. Ca'fer) eş-Şebravî el-Halvetî eş-Şâzelî (ö. 1303/1885)⁸⁰.

64 Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, I/27.

65 Gümüşhanevî, *age.*, I/29-30.

66 Gümüşhanevî, *age.*, I/30.

67 Gümüşhanevî, *age.*, I/28. Gümüşhanevî, Ebû Medyen'in bazı sözlerini de aktarır. Bkz. *age.*, I/51. Şuayb Ebû Medyen, Şâzelî'nin feyz aldığı şeyhlerden biri olan Ebû Abdullah b. Harrâzîm'in (ö.633/1236) şeyhidir. Bkz. Güven, Mustafa Salim, *Ebu'l-Hasan Şâzelî ve Şâzelîyye*, yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniv. Sbe., İstanbul 1999, s. 239.

68 Gümüşhanevî, *age.*, I/107 vd, I/137 vd; *Age.*, s. 46. Abdüsselâm b. Meşîş, Şâzelî'nin şeyhidir. Bkz. İbnü's-Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 22.

69 Gümüşhanevî, *age.*, II/192, 212; *age.*, II/244.

70 Gümüşhanevî, *age.*, II/199. Meşhur alim İzzeddîn b. Abdüsselâm bir şeyh olmasa da, Şâzelî'nin müridi olmuştur. İbnü's-Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s. 34-35; İbn Muğayzîl, *el-Kevâkibü'z-zâhire*, s.208. İlim alanındaki şöhreti itibarıyla Şâzelî büyüklerinden sayılabilir.

71 Gümüşhanevî, *Mecmûatü'l-ahzâb*, I/172-173. Muhammed Vefâ, Şâzelîyye tarihinin önemli şeyhlerinden biridir. Gerek hayatı, gerekse görüşleri ve Vefâiyye tarikatı hakkında bkz. McGregor, Richard J. A., *Sanctity and Mysticism in Medieval Egypt The Wafa Sufi Order and the Legacy of Ibn Arabî*, State University of New York, New York 2004, s. 50 vd

72 Gümüşhanevî, *age.*, I/161, 163, 167, 168, 169, 170. Ali Vefâ hakkında bkz. Richard J. A. McGregor, a.y.

73 Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, II/191; *age.*, I/29. Muhammed Şemsüddin el-Hanefî, Şâzelîyye'nin Mısır'daki etkin kollardan biri olan Hanefîyye kolunun müessisidir. Meşhur İslam alimi Suyutî'nin (ö.911/1505) şeyhi olan Muhammed el-Mağribî (ö.922/1505) de, Hanefî'nin halefi olan Ebu'l-Abbas es-Sarsî'den sonraki şeyh olarak bu koldan bir şeyhtir. Bkz. Geoffroy, Eric, *Le Soufisme en Egypte et en Syrie Sous les Derniers Mamelouks et les Premiers Ottomans*, Institut Français de Damas, Damas 1995, s. 210, 513.

74 Gümüşhanevî, *Mecmûatü'l-ahzâb*, I/139. Bu zat Ebu'l-Mevâhib b. Zağdân et-Tûnûsî olsa gerektir. Hakkında bkz. McGregor, *age.*, s. 57.

75 Gümüşhanevî, *Mecmûatü'l-ahzâb*, III/318.

76 Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, I/71, 93; II/212. Şâzelîyye'nin bir kolu olan Zerrûkiyye'nin müessisi olan bu zat kudretli bir şeyh olması yanında şöhretli bir âlimdi de. Hakkında yapılmış müstakil bir doktora çalışması bulunmaktadır. Bkz. Haşîm, Ali Fehmî, Ahmed Zerrûk ve'z-Zerrûkiyye, *el-Münşeatü's-Şa'biyye li'n-neşri ve't-tevzi'i ve'l-İlân*, Libya (?) 1980.

77 Gümüşhanevî, *age.*, II/97. Hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

78 Gümüşhanevî, *age.*, II/201. Şa'rânî'nin şeyhi olan Ali el-Havvâs hakkında öncelikle Şa'rânî'nin *el-Cevâhir ve'd-dürer mimma estefâde seyyidî Abdülvehhab aş-Şa'rânî min şeyhi seyyidî Ali el-Havvâs* eserine bakılabilir. (Thr. Abdülatif Hasan Abdurrahman, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005)

79 Gümüşhanevî, *Mecmûatü'l-ahzâb*, I/155. Burada kastedilen kişi Şâzelîyye'nin 19. yüzyıldaki en etkili kollarından biri olan Derkâviyye'nin müessisi Mulay el-Arabî ed-Derkâvî (ö.1239/1823) olmalıdır. Hakkında bkz. el-Celyend, Muhammed, "Derkâviyye", *DÎA*, IX/179.

80 Gümüşhanevî, *age.*, I/2. Bu zat Ezher'de dini eğitimini almış ve bazı tasavvufi eserler kaleme almıştır. Halvetî, Şâzelî ve Nakşebendî tarikatlarından icazetleri vardır. Seksen yaşını aşkınken memleketi olan Şebra'da vefat etmiştir. Bkz. Muhammed Ahmed Dernîka, *et-Tarikatü's-Şâzelîyye ve a'lâmühâ*, s. 145 vd.

Eserlerinde Şâzelî Usûl ve Adabı

Gümüşhanevî'nin bazı eserlerinde Şâzelî ismi neredeyse sayılamayacak kadar çok geçmektedir. Bu atıfların önemli bir kısmına yine Şâzelî'den yapılan bir iktibas eşlik eder. Mesela *Câmiu'l-usûl* adlı eserinin özellikle ilk yarısında neredeyse her bir kaç sayfada bir Şâzelî'den bir alıntı yer alır. Bu bölümlerde Gümüşhanevî ricâlü'l-gayb, mürid ve mürişdin hususiyetleri, zikrin önemi ve âdâbı, intisab, makamlar ve hâller, tevbe, sohbet, havâtır, uzlet, tevazu vb bir çok temel tasavvufî terimi ele alır ve açıklar. Bu açıklamalara dikkat çekici biçimde (ve çoğu kez sadece ondan olmak üzere) Şâzelî'den alıntılar eşlik eder. Hatta bu bölümlerde Nakşben-diye kaynakları ya da büyüklerine neredeyse rastlanmaması da dikkat çekicidir. Söz gelimi cihaddan ve mücahededen⁸¹, günahlardan kaçınmaktan⁸², dünyadan uzak durmaktan⁸³ ya da şeyhlerle bir arada olma âdâbından⁸⁴ bahsederken sadece Şâzelî'den olmak üzere sayfalarca alıntı yapar.⁸⁵

Dolayısıyla, bu iktibaslar sayesinde Şâzeliyye hakkında bütüncül ve doğru bir fikir sahibi olmak mümkündür. Ama bu iktibasların izini sürerek ve bunları özetleyip tasnif ederek Şâzeliyye hakkında bir fikre varmak bir o kadar da yorucu ve gereksizdir. Çünkü bu iktibasların kaynaklarına gitmek zaten Gümüşhanevî'nin eserlerinden alınacak sonucu temin edecektir. Oysa bu çalışma sınırları içinde bizim açımızdan önemli olan, Gümüşhanevî'ye göre, onun tasavvuf anlayışı çerçevesinde Şâzeliyye'nin tuttuğu yer, taşıdığı anlamdır. Bu bakımdan biz sadece, Gümüşhanevî'nin kendisinin Şâzelî'yi nasıl anlayıp yorumladığına bakmakla yetinecek, ilâveten, onun Şeyh Şâzelî dışındaki bazı kaynaklardan yaptığı, doğrudan teknik bazı meselelere yönelik alıntılarına yer vereceğiz. Böylece, Gümüşhanevî'nin kendisinin de Şâzeliyye literatürü açısından bir kaynağa dönüştüğünü görmüş olacağız.

Gümüşhanevî'de, Şâzeliyye'nin usûl ve âdâbına dair bazı bilgiler yer almaktadır:

Gümüşhanevî, Şâzelî usûlünü beş madde hâlinde zikreder: a- Açıkta ve gizlide takva sahibi olmak (Takva; vera' ve istikamet ile gerçekleşir.) b- Sözlerde ve davranışlarda sünnete uymak. (Bu, muhafaza ve güzel ahlakla gerçekleşir) c- İkbâl günlerinde ya da idbar günlerinde mahlûkattan yüz çevirmek. (Bu, sabır ve tevekkülle gerçekleşir) d- Az ya da çok ikramlarda Allah'tan razı olmak. (Bu, kanaat ve tefvîz ile gerçekleşir) e- Darlık ya da bolluk zamanlarında Allah'a yönelmek. (Bu, her hâlükârda Allah'a hamd ve şükür ile yönelmekle gerçekleşir)⁸⁶

Ahmed Zerrûk'tan naklen zikrettiği üç usûl (açıkta ve gizlide haşyetullah; hoşnutlukta ve gazapta adalet; zenginlikte ve yoksullukta Allah'a yönelmek); üç fûrû' (haram/kutsala riayet; hizmete devamlılık; helâl lokma); bunları gerçekleştirmenin üç yolu (her zaman kalbi Alah'a yöneltmek; her durumda nefsi suçlamak; hareket ve sükun hâlinde ilme tabi olmak), bunları güçlendirmenin üç yolu (insanlarla muaamelede güzel ahlâk; nezaket; yüz çevirmede acele etmeme), hayrın üç temeli/aslı (tevazu; güzel ahlâk; samimiyet), bu üç temelinin üçer bağlantılı ameli (tevazuun bağlantılı amelleri: nefsten hakkını almak, ona acımamak, müminlere hizmet etmek; güzel ahlakın bağlantılı amelleri: rıza ve gazap hâlinde adalet, zenginlik ve fakirlikte rıza, açıkta ve gizlide haşyet; samimiyetin bağlantılı amelleri: salih amel, sahih ilim, her durumda hakka uymak). Zerrûk'un önemli bir Şâzelî şeyhi ve müceddidi olduğu göz önünde bulundurulursa, bu maddeler Şâzeliyye hanesine yazılacak bir usûl ve adab listesi

81 Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, I/104, 106.

82 Gümüşhanevî, age., I/109.

83 Gümüşhanevî, age., I/112.

84 Gümüşhanevî, age., I/130.

85 Bunlar dışında *Câmiu'l-usûl*'de Şâzelî'den alıntı yaptığı sayfalardan bazıları şunlardır: I/129-134, 136-138, 141-154, 156, 158-161, 163-165, 171, 174-176, 181-184; II/33, 44-49, 89, 90, 95, 110-112, 134, 150, 189, 200, 261, 314-316, 337, 368, 371-372.

86 Gümüşhanevî, age., I/47. Bunlar Ahmed Zerrûk'un zikrettiği maddelerdir. Bkz. Kara, Mustafa, "Şâzeliyye Tarikatının Esasları", *Yönelişler*, sayı: 21, İstanbul 1983, s. 32-37.

kapsamında sayılabilir.⁸⁷

Şâzeliyye tarikatı, farklı bir üslubu (*üslûbu'l-acîb*), ilginç bir yöntemi (*menhecü'l-ğarîb*) olan bir tarikattır. İlim, amel, hâl, makam, himmet ve sözü birleştiren bir tarikattır. Şâzeliyye, cezbeyi, mücahedeyi, inayeti kapsaması yanında, edeb, kurb, teslîm ve riayeyi de ihtiva eder. Zahirî ve bâtnî ameller, hidayet, sırlar, keramet ve kurb ile desteklenmiş, ilim talebi, çokça zikir ve huzurda bulunma ilkeleri üzerine bina edilmiştir.⁸⁸

Şâzeliyye'de yoğun mücahede yoktur. Çünkü nefste bulunan asli nur, ilim nuruyla, tarikatlarının desteğiyle, yakınlerinin kuvvetiyle, irfanlarının, fetihlerinin ve nurlarının çokluğuyla, kalplerinin kavrayış gücüyle güçlenir ve çoğalır.⁸⁹

Şâzeliyye müntesiplerinin çoğu çeşitli meslek ve işlerle meşguldürler ve zahiren de avamın giyindiği gibi giyinirler. Onlardan kimi, herhangi biri gibi görünür ama inziva, halvet, tecelli ve müşahade ehli tarafından çok kıymetli bulunan hakikatler onlara ilham edilmekte, hikmetlerle konuşmakta olabilir.⁹⁰

Şâzeliyye'ye göre, dünyalık nimetler sufiyi mutlak olarak Allah'tan uzaklaştırmaz, zenginlik sufiyane bir hayata mani değildir. Dahası, lezzetli yemek, soğuk su vb nimetleri tattıktan sonra şükreden kimse bütün azalarıyla şükreder.⁹¹

Gümüşhanevî'nin şeyhin vazifesine ve konumuna dair olarak, "Şâzeliyye kitaplarında geçer" diyerek aktardığı ifadelerle göre, şeyh sadece şunları şart koşar: Günahların terki, farzların yerine getirilmesi, mendublardan kolay gelenlerin yapılması, mümkün olduğunca celâle-i şerîfenin (Allah ism-i şerîfinin⁹²) zikri ki bu zikir günde bin kezdir; bunun yanında yüz kez istiğfar, yapılabildiği kadar ya da en az yüz kez salâvat zikri yapmak. Şeyh müridi salâvata teşvik eder ve ayrıca geceleyin iki rekat namazı da öğütler.⁹³

Yine, "Şâzeliyye kitaplarında geçer" diyerek aktardığı ifadelerle göre zikrin öncesinde, esnasında ve sonrasında olmak üzere toplam yirmi edebi vardır.⁹⁴

İbrahim el-Mevâhibî eş-Şâzelî'den, zikir esnasında nasıl oturulacağı, ellerin ve gözlerin durumu, zikrin hangi yönler dikkate alınarak yapılacağı ve bu âdâbın bâtnî veçheleriyle ilgili dört maddelik bir kurallar manzumesi aktarır.⁹⁵

Yine zikir adabı bağlamında şunları aktarır: Zikre başlamadan önce abdest vb hazırlıklardan sonra, ilk rekâtta Kâfirûn, ikinci rekâtta İhlâs ve Muâvezeteyn Sûreleri olmak üzere iki rekat namaz kılınması gerektiği; namazdan sonra otururken Nakşîlerde 5, 15 ya da 25 kez; Şâzelîlerde 70 ve diğer tarikatlarda 100 kez olmak üzere istiğfar edilmesi ve sonra da dua edilmesi gerektiğini ifade eder. Bundan sonra Şâzelîlerdeki adabın şöyle sürdüğün belirtir: (Mürid) "Yarabbi, sen Allah'sın! Benim için 'La ilahe illallah'ı bilmeyi kolaylaştır." dedikten sonra, Fâtîha ve üç kez İhlâs Sûresi okur, sevabı silsilenin tamamına bağışlar.⁹⁶

87 Gümüşhanevî, age., I/71 vd.

88 Gümüşhanevî, age., II/41. Krş. İbn Muğayzil, age., 220 vd.

89 Gümüşhanevî, age., II/41. Bu bağlamda Şâzelî, "Ben müridlerimden yorgunluğu/zorluğu kaldırdım." demiştir. İbn Muğayzil, age., s.212.

90 Gümüşhanevî, age., II/41-42. Krş. İbn Muğayzil, age., s. 211-212.

91 Gümüşhanevî, age., II/261-261. Krş. İskenderî, *et-Tenvîr*, s. 66.

92 "El-ismü'l-celâle (...) Allah lafzıdır. Bu ism-i şerîf zât-i ilâhiye için belirlenmiştir." Bkz. Gümüşhanevî, age., II/95.

93 Gümüşhanevî, age., II/87.

94 Gümüşhanevî, age., II/93 vdd. Krş. İbn İyyad, age., s. 198.

95 Gümüşhanevî, age., II/97-98. Bu bilginin kaynağı için bkz. İbn İyyad, age., s. 177 vd.

96 Gümüşhanevî, age., I/61. Krş. İbn İyyad, age., s. 176-177.

Gümüşhanevî'nin *Mecmûâtül-ahzâb*'ında Şâzelî Hizbleri, Dua Terkibleri, Münâcâtları

Gümüşhanevî'nin, *Mecmûâtül-ahzâb*⁹⁷ adlı 3 cilt hacminde bir dua mecmuası derlemiş olması onun dua ve münâcâta verdiği önem ve özenin delilidir. Bu önem, onun yolunu büyük oranda Şâzelî literatürü ile kesiştirmiştir. Çünkü tasavvuf tarihinde özellikle hizb denince akla ilk gelen tarikat Şâzeliyye'dir. Dolayısıyla Gümüşhanevî'nin kişisel alâkası, hizb kültürünün ne-redeyse başlıca adresi olan Şâzeliyye ile temasta olmasının sebeplerinden sayılabilir. İlâveten, Şâzelî'nin “Bizim için geçerli olan rahmet bizim bu hizbimizi okuyan kimse için de geçerlidir.” sözünü aktararak, bir şeyhin/velinin hizbini okumanın ona bir çeşit intisab anlamına geldiğini söylemesi de ayrıca dikkate değerdir.⁹⁸

Mecmûâtül-ahzâb'da, muhtelif yerlerde yer alan ve Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'ye ait olan 31 hizb, 1 münâcât⁹⁹, 1 dua¹⁰⁰, “her türlü amaç ve murad içindir” diyerek tanıttığı bir dua¹⁰¹, dualarından bazıları diye tanıttığı 4 dua terkibi¹⁰², ezkârından bir kısmı dediği 1 terkib¹⁰³ yanında; Şâzeliyye ricalinden şu isimlerin de dua, hizb ve münâcâtlarına rastlanmaktadır: İbn Meşîş'in Salât-ı Meşîş'iyye'si¹⁰⁴, Ali ed-Derkâvî tarafından bazı eklerle genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş olan bir başka Salât-ı Meşîş'iyye¹⁰⁵, yine “sıkıntıların giderilmesi içindir” diyerek İbn Meşîş'e nispet ettiği ve Salât-ı Tefrîciyye olarak da bilinen salâvat¹⁰⁶, İskenderî'nin Münâcât'ı¹⁰⁷ ve bir duası¹⁰⁸, Muhammed Vefâ'ya ait 1 salâvat¹⁰⁹, 1 hizb¹¹⁰; Ali Vefâ'ya ait 7 hizb¹¹¹, 1 vazife¹¹², 1 vird¹¹³; Ebu'l-Mevâhib eş-Şâzelî el-Vefâî'ye ait Salât-ı Nâciye¹¹⁴, Cezûlî'ye ait bir hizb¹¹⁵, Ahmed Zerrûk'a ait el-Vazîfetü'z-zerrûkiyye¹¹⁶, Abdülvehhâb eş-Şârânî'yi ait 1 hizb¹¹⁷. Bunların yanında *Mecmûâtül-ahzâb*'ın haşiyesinde, Ömer eş-Şebravî el-Halvetî eş-Şâzelî'ye ait olan ve Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'nin Hizbü'l-berr'i üzerine yazılmış olan Tenvîru's-sadr alâ hizbi'l-berr adlı şerhi¹¹⁸, Şâzelî'den aktarılan Hizbü'l-bahr okuma yolunun anlatımı (ta'rîfü tarîki kiraâtî hizbi'l-bahr) olarak sunulan bir metin¹¹⁹ bulunmaktadır. Bunların dışında müellifi belirtilmeyen bazı kısa risaleler ve notlar da yer almaktadır: Şâzelî'nin Hizbu'n-nasr'ının havassı üzerine bir metin¹²⁰; yine bir Hizbu'n-nasr şerhi¹²¹ ile bu hizbin sırları üzerine bir başka metin¹²²; ayrıca

97 Gümüşhanevî, *Mecmûâtül-ahzâb*, I-III c., h. 1311, İstanbul.

98 Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, I/56.

99 Gümüşhanevî, *Mecmûâtül-ahzâb*, I/56.

100 Age., III/560.

101 Age., I/61.

102 Age., I/121, 127, 128.

103 Age., I/126.

104 Age., I/148.

105 Age., I/155.

106 Age., I/174.

107 Age., I/142.

108 Age., III/556.

109 Age., I/172.

110 Age., I/173.

111 Age., I/161, 163, 167, 168, 169, 170.

112 Age., I/165.

113 Age., I/171.

114 Age., I/139.

115 Age., III/318.

116 Age., I/149.

117 Age., I/196.

118 Age., I/2.

119 Age., I/325.

120 Age., I/457.

121 Age., I/464.

122 Age., I/489.

aynı hizbin âdâbı, yararları ve havassı üzerine bir metin¹²³; Şâzelî'nin tercüme-i hâli olarak sunulan ve nesebi, hayatının önemli bir kaç dönüm noktasına işaret eden kısa bir metin¹²⁴. Bunlar dışında Salât-ı Meşîşîyye üzerine İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) tarafından yazılmış bir şerh de¹²⁵ aynı eserde yer almaktadır. Yeri geldiği için, bunlar dışında Gümüşhanevî'nin, yine bir Şâzelî şeyhi olan Cezûlî'nin salâvat tertibi olan Delâil-i Hayrât'ını da sohbetlerine konu ederek ilgi alanı içine aldığı bir daha hatırlatalım.¹²⁶

Görüldüğü gibi Gümüşhanevî, Şâzelî meşayihından bir çok önemli ismin tertib ve devam ettiği hizbi, ezkarı, münâcâtı bir araya toplamıştır. İlaveten, bu hizblerin şerh, okuma usûlü, havassı vb metinleri de aynı kitaba dahil ederek, *Mecmûa*'sını Şâzeliyye literatürü, özellikle de tarikatın "ahzab kültürü" açısından bir kaynağa dönüştürmeyi bilmiştir.

Eserlerinde Şâzeliyye-Nakşbendiyye İlişkisi

Gümüşhanevî, tarikat âdâb ve usûlü hakkında bilgi vermek söz konusu olduğunda çoğu kez Nakşbendiyye ile Şâzeliyye'yi mukayese etmiş, bir çok kere bu ikisinin ortak noktalarına dikkat çekmiştir.

Daha önce bir vesileyle değinmiştik: Gümüşhanevî'nin, seyrü sülûk usûlüyle ilgili cari iki yoldan bahsettiği bir bölüm vardır: Buna göre, bu ilk yoldan ilki, Hakk'ın daha ilk adımda görülmesi ve buna mebni olarak amele devam edilmesidir. Gümüşhanevî bu yolun Şâzeliyye ve Nakşbendiyye tarikatlarına ait olduğunu söyler. İkinci yol ise nefsin görüldüğü ve Hakk'ın onun üzerinden tanınıp, bu bakışa uygun olarak amel etme yoludur. Bu yol da Gazâlî ve Sühreverdî'nin yoludur. İlk yolun ehli, "Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etme"yi salık verir, ikinci yolun ehli ise "Sen onu görmeden de o seni görmektedir." ilkesini.¹²⁷

Benzer ifadeler, bu kez Ebu'l-Abbas (el-Mursî?)'den aktarılarak başka yerde de geçer: Acemlerin (*el-'Acem* -Horasan vb Doğu tasavvuf ekolü?-) yollarını tecrid üzere kurmaları sebebiyle hakikate son raddede ulaşmaları, buna mukabil Batı (Kuzey Afrika/ Endülüs?) ekolünün (*el-Meğâribe*) tarikatlarını daha ilk adımda Hakk'ı görmeye ve onda fani olmaya bina etmeleri sebebiyle, bu ilk adımdan itibaren ikrama mazhar olduklarını söyler. Şâzeliyye ve Nakşbendiyye bu yol/yöntem üzredir, der.¹²⁸ Burada dikkat çekici olan, tarikatların coğrafi yurtlarının esas alınmış gibi görüldüğü bir değerlendirmede, Nakşbendiyye'nin coğrafi vatanının Doğu İslam Dünyası olmasına rağmen, "Meğâribe"den olan Şâzeliyye ile aynı ekolden sayılmasıdır.

Bu yaklaşım bize "nefsani" ve "ruhani" tarikat ayrımını hatırlatmaktadır. Nefsanî tarikatlarda nefis yedi perdeli ve böylece yedi tavır (etvâr-ı seb'a) içinde telakki edilir. Nefsin bu tavırlarından her biri bir ilâhî isimle terbiye edilir. Müridin virdindeki şeyh tarafından yapılan değişiklikler bu tavırlar ile belirlenir.¹²⁹ Nefsanî tarikatların mukabili olan ruhanî tarikatlarda ise ruhanî latifeler olan kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ gibi adlarla anılan melekelerin arındırılması ve güçlendirilmesi esastır. Nakşbendiyye ruhanî bir tarikatır.¹³⁰ Gümüşhanevî, nefsanî tarikatların usûlüne atıfla tarikatın yedi aşaması (akabât) olduğunu ve salikin ancak nefsin (emmâre, levvâme vb) yedi sıfatını aşarak makamlara ulaşabileceğini, bunun da ancak her bir aşama için tespit edilmiş yedi farklı zikirle mümkün olacağını söyler. Bu özetin sonunda, bu yöntem, meratib ve zikirlerin Nakşbendiyye ve Şâzeliyye dışındaki bütün tarikatlar için geçerli olduğunu

123 Age., I/494.

124 Age., I/493.

125 Age., I/551.

126 Mustafa Fevzi, *Hediyetü'l-hâlidîn*, s.51.

127 Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, II/181.

128 Gümüşhanevî, age., II/191.

129 Gündüz,age., s. 209

130 Age., s. 181.

söyler. Bu iki tarikatta ise usûl, Allah’ın kalp ve letaifile zikredilmesi, “Lâilâhe illallâh” zikri ve yine teveccühü, murakabeyi, riyazeti, halveti arttırmaktan ibarettir.¹³¹

Gümüşhanevî’nin, İskenderî’nin *Letaifü’l-minen* adlı eserinden naklettiğini söylediği ama aslında o esere ait olmayan bir başka alıntıya göre, “Şâzelî” ve “Nakşi” yolları (*tarîku’ş-şâzelî ve’n-nakşî*) birlikte, Allah’ta cem olma, farktan uzaklık, halvet ve zikre devamlılık ilkeleri üzere bina edilmiştir. Bu tarikatlarda her bir mürid için uygun bir yol vardır. Bu yollar müntesiplerine, muhabbette cem olmayı emreder, yanısıra mesleğini bırakmayı emretmez ve onlara buldukları hâl üzreyken tarikatı öğretir. Bu yollar sırrı ifşa etmeyi çirkin görür.¹³² Gümüşhanevî, Ebu’l-Hasan eş-Şâzelî’ye de, kendi tarikatının Nakşbendiyye’nin aynısı olduğunu söyler.¹³³

Şâzeliyye’nin, dünyalık bazı güzel nimetlerin aslında sûfileri zikirden ve sûfiyane bir hayattan alkoyamayacağı, zenginlik ile sûfiyane bir hayatın çelişmediği şeklindeki bakış açısına daha önce işaret etmiştik. Gümüşhanevî, Şâzelî’nin müridlerine, “En güzel yemeklerden yiye, en lezzetli içeceklerden için, en rahat yataklarda yatın, en yumuşak giysileri giyin ve bunun yanında Rabbinizi zikri artırın. Hanginiz böyle yapar ve sonra da hamdederse, böyle yapmayanın aksine her bir azası bu şükre katılır.” ifadelerini aktararak buna dikkat çeker. Ve aslında zenginliğin sûfiyi zikrullahtan alıkoymayacağı şeklindeki bakışta Şâzeliyye, Nakşbendiyye ve Kübreviyye’nin ortak olduğunu söyler.¹³⁴

İntisabla ilgili bilgi verdiği bir bölümde de, özellikle Şâzeliyye ve Nakşbendiyye’ye göre intisabın (sadece nispet ve teberrük amacıyla beyat etmek değil) fena, beka ve tevhid yolunda eğitim almak anlamına geldiğini belirtir.¹³⁵ Bunlar dışında bir ortak nokta olarak, Gümüşhanevî’ye göre, Nakşbendiyye ve Şâzeliyye yollarının her ikisi de sohbeti temel almaktadır.¹³⁶

Bu kıyaslamalar ve benzerlik arayışları bir kaç nokta etrafında yoğunlaşmış görünmektedir. Buna göre her iki tarikat da,

Yoğun ve zorlu bir mücadele temelli bir yol yerine, kolay, kestirme ve daha ilk adımdan itibaren manevi ikramlarla karşılaştıran bir yol izler;

Bu yönleriyle nefsanî değil, ruhanî tarikatlardandır;

Müntesiplerinden toplum içinde meslek sahibi olarak yaşamayı ister, toplumdan soyutlanmayı değil;

Dünya nimetlerinden kaçınmayı değil, bu nimetlerden şükürle yararlanmayı öne çıkarır;

Sekre değil, sahva önem verir;

İntisabı, bağlayıcı ve manevi eğitimin esaslarından biri sayar;

Sohbeti esas alır.

131 Gümüşhanevî, age., II/108. Doğrusu, bu tespit ilginçtir: Bu iki tarikatla ilgili diğer hususlardaki benzerlik kabul edilebilir olsa da, letaifin zikri ve eğitilmesi Nakşbendiliğe özgü bir yol olarak bilinegelmiştir. Nitekim bir başka Hâlidî şeyhi olan Muhammed Es’ad Erbilî’nin (ö.1350/1931) bu konudaki değerlendirmesi farklıdır: O da tarikatları, “tarikat-ı siddikiyye” ve “tarikat-ı aleviyye” olarak ikiye ayırır. İlki, hafî zikri benimsemiş ve önce letâifte zikir ile kalbi tasfiyeyi gerçekleştiren, sonrasında Kur’an-ı Kerim kıraati ve tehlil zikri vb zikre yönelen (ruhanî bir tarikat olan) Nakşbendiyye iken, ikincisi esmâ-i seb’â olarak bilinen zikir yoluyla nefsi tezkiye yolunda bir dereceye kadar ilerledikten sonra kalbî zikir ile emrolunup, kalbin tasfiyesini yolun sonunda gerçekleştiren, cehrî zikri benimsemiş diğer (nefsanî) tarikatlardır. Bkz. er-Risâletü’l- es’adiyye fî’t-tarîkatî’l-aleviyye, Derseâdet Matbaası, (İstanbul) h.1343, s.6-7. Buna göre Şâzeliyye, hem silsile olarak Hz. Ali’ye ulaşan bir “tarikat-ı aleviyye” olmakla, hem de cehrî zikri esas almakla aslında Nakşbendiyye’den ayrılırken, esma-i seb’â zikrini telkin etmemekle de onunla benzeşir. Dolayısıyla yöntemi, anılan tasniflere bire bir uyacak türden tek tip bir yöntemi değil, bir terkibi hatırlatmaktadır.

132 Gümüşhanevî, age., II/192.

133 Gümüşhanevî, age., II/42.

134 Gümüşhanevî, age., II/262.

135 Gümüşhanevî, age., I/56.

136 Gümüşhanevî, age., I/76.

Bu benzerlikler ve ortaklıkların altı kendisi tarafından sıkça çizilmekle birlikte Gümüşhanevî'nin son tahlilde hangi tarikatı tercih ettiği sorulabilir. Gümüşhanevî, Şâzeliyye'nin temel hususiyetlerini anlattığı bir bölümde, bu hususiyetlerin önemine ve ilgi çekiciliğine dikkat çeker ama bu tarikatı Nakşbendiyye ile mukayese sınırına geldiğinde, Şâzeliyye'nin bu nitelikleriyle "Nakşbendiyye'den sonraki en kolay ve kestirme (*ekrab*) tarikat" olduğunu söyleyerek tercihini gösterir.¹³⁷

Sonuç

Sonuç yerine: "Tarikaten Nakşî, meşreben Şâzelî" ifadesinin anlamı:

Öncelikle bir Nakşbendî şeyhi olan Gümüşhanevî'nin, başka bir çok tarikattan icazetli olmasına rağmen, içlerinden sadece Şâzeliyye tarikatına yönelik bu ilgisinin sebepleri olarak neler tespit edilebilir?

Yukarıda işaret ettiğimiz, Gümüşhanevî'nin Nakşbendiyye ile Şâzeliyye arasında kurduğu ortaklıklar Gümüşhanevî'nin Şâzeliyye'ye yönelik ilgisine temel olmuştur denebilir. Öyle anlaşılıyor ki, bu iki tarikat, yöneme dair bazı farklılıkları dışında, Gümüşhanevî'ye daha ziyade ortak yönleriyle görünmüştür. Seyrû sulûktaki "kestirme" yöntemleri, dünya nimetleri karşısındaki ortak iyicil tutumları gibi yukarıda da değindiğimiz müşterek özellikler, onun bu iki tarikatı birlikte ele almasına yol açmış sayılabilir.

Bunların yanında onun, Şâzeliyye'nin söz/hikmet ve ilim/marifet alanlarında belli bir ayrıcalık taşıdığına dair kanaatini kendisinden okumuştuk. Gümüşhanevî'nin, özellikle seyrû sulûkun incelikleri ile makam ve hâllerin giriftlik ve muğlaklık taşıyan bazı hususiyetleri hakkında konuşurken ve de marifete ve hakikate dair konuşmanın zorlaştığı kimi yerlerde sıkça Şâzelî'ye başvurduğunu görmekteyiz. Gümüşhanevî, Şâzelî şeyhlerinin tasavvufun dile getirilmesi güç bazı kapalı hususlarını dile getirmekteki maharetlerinden etkilenmiş de sayılabilir.

Bir vesileyle temas ettiğimiz gibi, hizb tertibi hususunda Şeyh Şâzelî başta olmak üzere genel olarak Şâzelî tarikatının, tasavvuf tarihi içinde bir ayrıcalığı olduğu malumdur. Nitekim Şâzelî meşayihine ait hizblerle başlayan Gümüşhanevî'nin üç ciltlik *Mecmûatü'l-ahzâb*'ında Şâzelî literatürüne ait hizb, dua ve münacatlar diğer tarikatların hizb ve dualarına göre sayfa sayısı olarak en geniş yeri kaplamaktadır. Bu mecmuasının da şahitlik ettiği gibi, hizb ve dua edebiyatına ilgisi açık olan Gümüşhanevî'yi bu ilgisi de Şâzeliyye'ye yakınlaştırmış olmalıdır.

Ayrıca sadece tasavvufî yolun inceliklerine dair değil aynı zamanda Şâzeliyye tarikatının genel olarak ilme verdiği önem de bir alim ve Hâlidî şeyhi olan Gümüşhanevî'yi cezbetmiş olabilir.¹³⁸

Bunların yanında bir başka etken daha olabilir: Gümüşhanevî, şeyhi Ervâdî üzerinden İbn Arabî'ye (ö.638/1240) nispet edilen Ekberîyye tarikatı icazetine sahiptir.¹³⁹ Dolayısıyla tasavvufî müktesebatı doğal olarak, şöyle ya da böyle Ekberî görüşler ve usûlle aşılacaktır. Buna paralel olarak Gümüşhanevî, İbn Arabî'ye ciddi bir ilgi göstermiştir. Eserlerinde İbn Arabî'den ve tarikatından genişçe bahsettiği yerler dışında¹⁴⁰, *Mecmûatü'l-ahzâb*'ında İbn Arabî'nin kaside, hizb ve dualarına yer vermiştir¹⁴¹. Yanı sıra onun el-Futûhatü'l-mekkiyye ve diğer eser-

137 Gümüşhanevî, age., II/41.

138 Gündüz, age., s. 46 vd.

139 Ervâdî, age., s. 121-122.

140 Gümüşhanevî, İbn Arabî'nin tarikatının usûlü, âdâbı, seyrû sülûk yönteminden bahseder. Onun müstakil bir tarikata sahip olduğunu ama kitaplarının belli bir havas zümre içinde kalması sebebiyle, bu tarikatın şöhret bulup yaygınlaşmadığını söyler. Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, II/ 32 vd. Bu eserinde, Ekberîyye bağlamında başvurduğu kaynaklar için bkz.age., I/16. Bunun yanında Gümüşhanevî, İbn Arabî ile anıla gelen "hazerât-ı hamse" görüşüne yer verir. Bkz. age., s. II/69, 317. İbn Arabî'ye yaptığı diğer bazı atıflar için bkz.age., II/76, 320.

141 Msl. Bkz. Gümüşhanevî, *Mecmûatü'l-ahzâb*, I/568, III/2-77, 83, 89-94 vb.

leriyle ilgili icazete sahiptir.¹⁴² Bu durumun Şâzeliyye ile ilgisine gelecek olursak; İbn Arabî'nin tevhid/vahdet görüşünün son tahlilde Şâzelî tarafından da paylaşılmış olması¹⁴³, buna mukabil onun Şeyh-i Ekber'in girift ve atak görüşlerini bilinçli olarak tekrar etmemesi, vahdet-i vücûda terim olarak yer vermemesi ve vahdet-i vücudu batnî bir tecrübe olarak telakki etmesi¹⁴⁴, Şeyh-i Ekber'e önem veren ama aynı zamanda ihtiyatlı bir Nakşî şeyhi olan Gümüşhanevî'ye cazip gelmiş de olabilir.

Dolayısıyla, Gümüşhanevî son tahlilde, usûl ve yöntem açısından Şâzeliyye'den farklı bazı uygulamalara sahip olan¹⁴⁵ Nakşbendiyye'ye ait bir şeyh olsa da, Şâzeliyye'den, teorik anlamda yoğun olarak etkilenmiş ve yararlanmışır.

142 Ervâdî, age., s. 118.

143 Mustafa Salim Güven, age., s.151 vdd.

144 Şazelî bu bağlamda şöyle der: “Tevhidi [vahdet-i vücûdu] sık sık dile getiren bir arkadaşım vardı. Ona şöyle dedim: ‘Eğer kınanmayacak bir şey yapmak istiyorsan, dilinde fark bulunsun, bâtnında da cem'e şahit olunsun.’ İbnü's-Sabbâğ, *Dürretü'l-esrâr*, s 118; İskenderî, *Letâifü'l-minen*, s.134.

145 Söz gelimi, daha önce geçtiği gibi, Şâzeliyye cehrî zikir usûlünü benimsemiş bir tarikattir. (Bkz. Mustafa Salim Güven, age., s. 282 vd.) Buna mukabil Nakşbendilikse hafî zikir ekolündendir. Gümüşhanevî de hafî zikri her türden zikrin en faziletlisi olarak görür ve hafî zikre davet eder. (Bkz. *Câmiu'l-usûl*, II/334 vd) Nakşbendiyye, latifelerin zikir yoluyla belli bir sıralama ile açılması ve doğal olarak zikreder hâle getirilmesi yöntemini takip eder ve böylece seyrü süluku belli bir zamana yaymış olur. (Bkz. Gündüz, age., s.183 vd) Şâzeliyye'de ise letaif zikri olmadığı gibi, keşf ve futûhâtın birdenbire ve beklenmedik zamanda gerçekleşebilme imkanı üzerine belli bir vurgu vardır. Söz gelimi İskenderî hikmetlerinden birinde, ilâhî varidâtın az ve ansızın geldiğini, bunun sebebinin de kulları, bunlara kendi kabiliyetleriyle ulaştıklarını düşünmekten korumak olduğunu belirtir. (Bkz. İskenderî, *Hikem*, s.117) Bir Şâzelî şeyhi olan İskenderî'nin, bu beklenmedikliği ve salikin kendi çabasını bir ölçüde boşa çıkartıcı biçimde cezbe verdiği önemi de bu bağlamda ele alabiliriz. Yine İskenderî, cezbe seyrü sülûkun önemli bir unsuru olarak görür. Hatta sâlik ve meczûb mukayesesi bağlamında İskenderî meczubu, Allah tarafından seçilen ve cezbedilen (mustafûn meczûbûn) olarak niteler ve salike nispetle daha önde görür. (Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Özel, age., s. 176 vd)

Kaynakça

- Aksarâî, İbrahim b. Mahmud el-Mevâhibî el-, *İhkâmü'l-hikem fî şerhi'l-hikem*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 2008.
- Aydınlı, Abdullah, "Bir Hadisçi Olarak Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî", *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, haz. Necdet Yılmaz, Seha Yay., İstanbul, 1992, s. 61-72.
- Aydoğdu, Rukiye, 19. Yy. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî Özelinde-, yayınlanmamış yl. tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara 2008.
- Dernîka, Muhammed Ahmed, *et-Tarîkatü's-şâzeliyye ve a'lâmühâ*, el-Müessesetü'l-câmiyyeti li'd-dirâsâti ve'n-neşri ve't-tevzî', Beyrût 1990.
- Erbilî, Muhammed Es'ad, *er-Risâletü'l- es'adiyye fî't-tarîkatî'l-aliyye*, Derseâdet Matbaası, (İstanbul) h.1343.
- Ervâdî, Ahmed b. Süleyman, el-Münteka'l-müfid mine'l-akdi'l-ferîd fi uluvvi'l-esânîd, Dâru'kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 2004.
- Fevzî, Mustafa, *Hediyetü'l-hâlidîn fi menâkıbı kutbu'l-ârifîn Mevlânâ Ahmed Ziyaüddin b. Mustafâ el-Kümüşhânevî*, İstanbul (?) 1313.
- Celyend, Muhammed el-, "Derkâviyye", *DİA*, IX/179.
- Geoffroy, Eric, *Le Soufisme en Egypte et en Syrie Sous les Derniers Mamelouks et les Premiers Ottomans*, Institut Français de Damas, Damas 1995.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin, *Câmiu'l-usûl fi'l-evliyâ et-Turuku's-sûfiyye*, I-III, thk. Edîb Nasrullah, Müessesetü'l-intişârî'l-arabî, Beyrût 1997.
- _____, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar/00550.
- _____, *Levâmiu'l-ukûl min şerhi râmûzi'-ehâdîs*, I-IV, Mektebetü's-sanayî', İstanbul, h. 1292-1294.
- _____, *Mecmûatü'l-ahzâb*, I-III c., h. 1311, İstanbul.
- Gündüz, İrfan, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyâüddin (ks) Hayatı- Eserleri- Tarîkat Anlayışı ve Hâlidîyye*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.
- Güven, Mustafa Salim, *Ebu'l-Hasan Şâzilî ve Şâziliyye*, yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniv. S. B.E., İstanbul 1999.
- Haşîm, Ali Fehmî, *Ahmed Zerrûk ve'z-Zerrûkiyye*, el-Münşetü's-şâ'biyye li'n-neşri ve't-tevzî'i ve'l-î'lân, Libya (?) 1980.
- İbn İyyâd, Muhammed b. İbrahim (aslında Ahmed b. Muhammed olmalı), *el-Mefâhiru'l-aliyye fi'l-meâsiri's-şâzeliyye*, thk. Ahmed el-Mezîdî el-Hüseynî, Dâru'l-kalemi'l-arabî, Haleb 2002.
- İbn Muğayzîl, Ebu'l-Fazl Abdülkadir b. Hüseyin b. Ali, *el-Kevâkibü'z-zâhire fi ictimâi'l-evliyâi yakazaten bi seyyidi'd-dünyâ ve'l-âhire*, thk. Muhammed Seyyid Sultân, Ali Abdülhamîd İsâ, Dâru cevâmiu'l-kelim, Kahire 1999.
- İbnû's-Sabbâğ, (Muhammed b. Ebi'l-Kâsım) eş-Şeyh el-Himyerî, *Dürretü'l-esrâr ve tuhfetü'l-ebrâr*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs yayınevi, Kahire 2001.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, 2. b., M.E.B. Devlet Kitapları, İstanbul 1970.
- İskenderî, İbn Atâullah, *Letâifü'l-Minen fi menâkıbı's-şeyh Ebi'l-Abbâs el- Mursî ve şeyhihi's-Şâzeli Ebi'l-Hasan, thr. Halîl el-Mansûr*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2005.
- _____, *et-Tenvîr fi iskâti't-tedbîr*, thr. Halîl el-Mansûr, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1998.
- Kara, Mustafa, "Şâziliyye Tarîkatının Esasları", *Yönelişler*, sayı: 21, İstanbul 1983, s. 32-37.
- Kaya, Mahmut, "Bûsirî, Muhammed b. Saîd", *DİA*, 6/469.

Kevserî, Muhammed Zâhid, *İrğâmü'l-merîd fî şerhi'n-nazmi'l-atîd li tevessüli'l-mürîd*, Dâru'kütübî'l-il-miyye, Beyrût 2004.

Mardin, Ebül'ulâ, *Huzur Dersleri*, I-III, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1966.

McGregor, Richard J. A., *Sanctity and Mysticism in Medieval Egypt The Wafa Sufi Order and the Legacy of Ibn Arabî*, State University of New York, New York 2004.

Nwyia, Paul, *Ibn 'Ata' Allah et la naissance de la confrerie sadilite*, Dar el-Machreq Editeurs, Beyrut 2007.

Özel, Ahmet Murat, *İbn Atâullah el-İskenderî'nin Tasavvuf Felsefesi*, yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniv. S.B.E., Konya 2012.

Rundî, Muhammed b. İbrahim b. Abbâd en-Nifferî er-, *Ğaysü'l-mevâhibi'l-aliyye fî şerhi'l-hikemi'l-atâiyye*, I-III, haz. Mahmûd Beyrûtî, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk 2007.

Uludağ, Süleyman, “Cezûlî, Muhammed b. Süleyman”, *DİA*, 7/515-516.

Vefâ, Seyyidî Ali, *el-Vâridâtü'l-ilâhiyye- Vesâyâ*, thk ve tlk. Muhammed İbrâhîm Muhammed Sâlim, Dâru'l-garîb li't-tbâa, y.y., 2004.

Zerrûk, Ahmed b. Ahmed el-Burnusî el-Mağribî, *Kavâidü't-tasavvuf*, haz. Mahmud Beyrûtî, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk 2004.